

מאמר זה מוקדש
לעילוי נשמת אבי
ר' אליעזר בן דוד ז"ל

שמואל בן דוד

על המשא אשר חזה חבקוק הנביא

א. הרקע ההיסטורי

רבות רעות ראו ירושלים ויהודה, ועל כולן חורבנה וחורבן המקדש. אלא שלא בחטף באה עליה צרתה. הקורא את דברי ימיה יודע את המעלות והמורדות ערב חורבנה. אנו לא באנו לעסוק אלא בימי **יאשיהו המלך**, ואם ליתר דיוק, בסופם.

יאשיהו מקבל מידי אמון בן מנשה ממלכה המשועבדת מדינית ורוחנית לאימפריה האשורית. כל צורה של תרבות אשורית חדרה לתוככי התודעה של יושבי יהודה וירושלים. חמישים ושבע שנות מנשה ואמון טבעו את חותמן על מלכות יהודה. אחר כל זה עולה המלך הצעיר, ורק בשנת שמונה עשרה למלכותו אפשר לראות את ניצני הרפורמה הדתית-לאומית שמתחילה לפעם בעם יהודה וישראל. באותה שנה סיים יאשיהו את מסע הטיהור הפולחני ברחבי ארץ ישראל, תוך השתלטות טריטוריאלית על מרחבים בצפון ארץ ישראל, שהיו בעבר את תחומי ממלכת ישראל. באותה שנה נערך בדק הבית, נמצא ספר התורה, ניבאה חולדה בנבואתה, ונערך הפסח הגדול שבו נכרתה הברית בין העם לאלוהיו. מכאן ולהבא עד שנת שלושים ושתיים למלכותו, ארבע עשרה שנים של עשייה דתית ולאומית מדינית ומוסרית למען החדרת הברית בין העם לאלוהיו, ולמען הפנמת האידאות הנובעות מברית זו. יאשיהו השכיל לנצל עד תום את המצב הגאו-פוליטי שבין שקיעת האימפריה האשורית לבין זריחתה של זו הבבלית, לשיקומה של ממלכת יהודה ולהקמתה מחדש של הממלכה הישראלית המאוחדת. יאשיהו הביא לתחייה לאומית-דתית שפסגתה הברית בשנת שמונה עשרה למלכותו. יאשיהו עמד בראש כל המהלך הזה תוך עשיית משפט וצדקה ועשיית דין עני ואביון.

הגמרא במסכת ערכין אף מייחסת ליאשיהו ולירמיהו תנועה של עליית גולי גלות סנחריב, וזאת על סמך הכתוב בפרק ג' בספר ירמיהו.

לאור כל האמור יכולים אנו לתאר את גודל התנופה ואת עצמת המהפכה שאותה יזם יאשיהו. ומסתבר, שיאשיהו לא שקט על שמריו גם בארבע עשרה השנים הבאות. אלא שהמציאות קטעה מפעל זה עודו באבן. בנסיבות טרגיות יוצא יאשיהו לעצור את צבא מצרים שהיה בדרכו צפונה, ונהרג ללא קרב על ידי

המצרים. עם הארץ מנסה, בהמליכו את יהואחז הבן הצעיר על פני אחיו הבוגר, להמשיך את תנופת המהפך. אלא שמצרים לא מאפשרת לאופציה זו להתממש, ויהואחז מוגלה ומומת בגלותו. יהויקים עולה תחתיו, וכל הבניין המפואר שבנה אביו בעמל רב מתמוטט כלא היה. הסיכוי האחרון של ממלכת ישראל המאוחדת להשתקם ולעמוד על רגליה לממש את חזון ממלכת בית דוד - סיכוי זה עובר מן העולם ברגע מותו של יאשיהו.

נוכל לקבוע כי תהליך החורבן החל בנקודה זו, ומכאן ולהבא אין זו אלא כרוניקה של חורבן הידועה מראש. המפנה ההיסטורי הדרמטי מפסגת הסיכוי, שכלל בתוכו את כל מרכיבי חזון הנביאים - טריטוריה משתרעת על כל ארץ ישראל, בית מקדש טהור ועבודה מסודרת, ארץ נקייה מעבודה זרה ומבמות, ברית בין ה' ובין עמו, תנופה רוחנית של עצמאות דתית ומדינית, מלך צדיק מבית-דוד המנהל את ממלכתו בצדק וביושר - סיכוי זה חרב באחת, וגדול הוא השבר.

ככל שמעמיקים להבין את מפעלו של יאשיהו, כך מעמיקה תחושת ההחמצה והכאב העולה ובוקעת מאותם רגעים מכריעים בקרב מגידו. על מאורע בעל משמעות כל-כך עמוקה, בכל הנושאים המעסיקים את הנבואה לדורותיה, מן הראוי למצוא התייחסות משמעותית במקרא. וזו זועקת (לכאורה) בחסרונה.

ב. על מות יאשיהו במקרא

השאלה היא, מה בכל-זאת כתוב במקרא על מאורע זה.

בדה"י¹ בתיאור מות יאשיהו מסופר באופן כללי על האבל הכבד והקינות שנישאו עם מות יאשיהו, וחסר ההסבר הנבואי לאסון. מה פירושה של מפולת יאשיהו לפני פרעה?

בדה"י בקטע המוזכר לעיל, בפסוק כב כתוב - "ולא הסב יאשיהו פניו ממנו... ולא שמע אל-דברי נכו מפי אלוהים". בכך אולי מנסה דה"י להסביר מדוע נכשל הניסיון לעצור את פרעה, אבל אין בהסבר זה כדי לקרב לדעתנו מדוע קרס כל מפעלו של יאשיהו².

¹ דהיי"ב ל"ה, ב-כז. וכן בניסוח מקוצר יותר מל"ב כ"ג, כט-ל.

² הרב י' שרלו, במאמרו "רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם", מגדים ד, תשרי תשמ"ח, עמ' 63-66, טוען, כי, הרפורמה של יאשיהו נכשלה בכך שהתעלמה מהמציאות בעם. בעוד יאשיהו ביער ע"ז ובמות, כרת ברית וכו', העם נשאר הרחק מאחור. ועל-כך הוכיחוהו הנביאים ירמיהו וצפניה. ליתר דיוק טוען הרב שרלו כי הבעיה הרוחנית הייתה, הישענות על ראליה פוליטית

ירמיהו, במספר מקומות בנבואותיו, משמיע נימה של ביקורת כלפי הרפורמה של יאשיהו. לדוגמה, ירמיהו ג', י: "וגם בכל זאת לא שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל-לבה כי אם בשקר נאם ה'", וכן בפרק ח', ח: "איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים".

אלא שביקורת זו אינה מופנית כלפי יאשיהו, אלא כלפי העם. לכן לא רק שהיא אינה נותנת לנו הסבר, אלא אף מחריפה את הקושיה. שכן ארבע עשרה שנות שלטון נוספות של יאשיהו ודאי היו מפנימות את ברית העם עם ה', ואת שאר אידאות הרפורמה, בשכבות עמוקות יותר של העם, ובלבם של האנשים. ומי יודע אם התמודדותו של יאשיהו מול שלטון בבל, תוך הקשבה להדרכת הנביאים, לא הייתה שונה מההתמודדות הכושלת של שני בניו, יהויקים וצדקיהו. שתי שאלות

(מעצמות זרות), מתוך אידיאולוגיה של "לא ייטיב ה' ולא ירע". ועל כך מקוננת מגילת איכה "ימשיח ה' נלכד בשחיתותם", ועיין שם להוכחת הטיעון.

אנו נטען כי גם לדידו של הרב שרלו אין בהסבר זה כדי לשכנע במישור תורת הגמול המקראית. שכן מדוע היה צריך יאשיהו למות במגידו, שהרי מן הסתם ארבע עשרה שנות שלטון נוספות תחת שרביטו של יאשיהו היו בוודאי משנות לטובה. מכל מקום יש להעמיד מספר קושיות על עצם דבריו של הרב שרלו:

מקובל לזהות את זמנם של הפרקים בספר ירמיהו, המיוחסים לתקופת יאשיהו, כנבואת זירוז של ירמיהו לתהליך הרפורמה של יאשיהו. לדוגמה, בנבואה בפרק ב' בירמיהו לא נראה לראות את פסוק כו כאילו נאמר בסוף ימי יאשיהו. לכן מסתבר שנאמר על העבר הקרוב (מנשה ואמון) כזירוז לרפורמה. וכן פסוק לה שמרמו על תחילת השינוי. ירמיהו מדרבן את העם להסיר את כל הסיגים לקראת היטהרות שלמה. כל טענה המייחסת נבואות אלו לתוצאות הרפורמה, קרי - לשנותיו המאוחרות של יאשיהו, צריכה להוכיח את עצמה.

עוד יש להוסיף ולשאול: בפרק ב' בספר ירמיהו, מופיע עניין ההליכה אחרי מעצמות זרות במלוא חריפותו - "מה לך לדרך מצרים... ומה לך לדרך אשור..." - ב', יח. לפי טענת הרב שרלו קשור ענין זה לאידיאולוגיה של "לא ייטיב ה'" וכו' ובכל זאת אין שום רמז לאידיאולוגיה זו בנבואה. אדרבה, הבגידה המדינית קשורה לאורך כל הנבואה לבגידה הדתית (פס' כו-כט ועוד). פרק זה הוא משל לנבואות אחרות היוצרות רושם דומה, והפסוקים שהובאו ע"י הרב שרלו נראים כצדדיים ויכולים להתפרש בהקשר שונה.

ככלל, ניתן לומר כי בעולם העתיק ישנו קשר אימננטי בין העמדה הלאומית ובין העמדה הדתית, והדבר ידוע. כמו כן ניתן לפרש את המלכתו של יהואחז הצעיר על פני יהויקים הבוגר, בכך שיהואחז סימל את דרכו של אביו, קרי, עצמאות מדינית שקשורה הכרחית לעצמאות הדתית. עם הארץ שהמליך את יהואחז, כנראה היה בעל מהלכים רבים וכוח גדול בעם, בניגוד לשכבה פרו מצרית מצומצמת שיוצגה ע"י יהויקים. מהלך זה מוכיח כי דרכו של יאשיהו בכל זאת הופנמה, ולפעמים באופן קיצוני (לדוגמה: המרידות החוזרות ונשנות בבבל ערב חורבן יהודה היו תוצאה של הבנה מוטעית את רוח העצמאות מימי יאשיהו) על יהויקים נאמר שהחזיר את הגלגל אחורנית לימי מנשה. האם יכול הרב שרלו להוכיח מהתוכחות והסיפורים שידועים לנו מימיו (ספר ירמיהו) את ביטוייה המאוחרים של מגמה רוחנית זו? כיצד אם כן היא נעלמה?

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נשארו ללא מענה מקראי הולם: חסרונה של תגובה מקראית בסדר גודל המתאים להתמוטטות ולמשבר העמוק, והסבר נבואי למהלך ההיסטורי שקטע את מפעלו של יאשיהו.

דומה, שהתייחסות לשאלות אלו מוצאים אנו בחזונו של חבקוק. בהתייחסות לחזון בהקשר של מות יאשיהו כמאחז היסטורי לספר - על רקע מפעלו ועל רקע העומד להתרחש בעתיד האפל - נוכל לקרוא את הספר בקריאה מחודשת המעמיקה את משמעות החזון.

ג. לקביעת זמנו של ספר חבקוק

בסדר עולם זוטא³ נקבע זמנו של חבקוק לימי מנשה (643-698 לפנה"ס). אי הזכרתו של מנשה בכותרת הנבואה כמקובל ברוב ספרי תרי-עשר, מוסבר על ידם ברשעותו של מנשה. ומן הסתם נימוקו של בעל סדר עולם היה שיבוצו של חבקוק בסדר תרי-עשר לאחר נחום הניבא על חורבן אשור, ולפני צפניה הניבא על יאשיהו ומפעלו.

רד"ק מצטט את סדר עולם ומציע לאחר את הנבואה לסוף ימי מנשה משום הפסוק "פִּעַל פִּעַל בִּימִיכָם" (א', ה), משמע - קרוב להתרחשויות ככל האפשר, בגבול חיי מנשה.

מ' בולה⁴ מנתח את זמנו של ספר חבקוק כך -

א. ראשית הוא מניח, שנביא יכול לצפות מהלכים היסטוריים לפני שהם נראים באופק ההיסטורי. לכן, אע"פ שבבל מוזכרת, לא נוכל לקבוע בבירור מתי נאמרה הנבואה.

ב. מתוך הכתובים מוכח, כי הכשדים, בשעת אמירת הנבואה, עדיין אינם בגדר גורם צבאי שנראה כי יירש את מקומה של אשור האימפריאלית. על כך מעיד הפסוק "כי הנני מקים את הכשדים" (א', ו).

עדות נוספת לכך שהכשדים לא נתפסו בתודעתם של השומעים כגורם מכריע, הוא הפסוק "וְהִתְמָהוּ וְתָמָהוּ כִּי פִּעַל בִּימִיכָם לֹא תֵאמְרוּ כִּי יִסְפְּרֶנּוּ" (א', ה) מכאן רוצה בולה להסיק, כי הנבואה נאמרה לפני כיבוש נינווה ע"י הכשדים (612 לפנה"ס), כיוון שלדעתו, לאחר כיבוש נינווה ברור היה לכול שהכשדים עולים על בימת ההיסטוריה כיורשי האשורים.

³ סדר עולם זוטא פרק ו' ח.

⁴ מ' בולה, ביאורו לספר חבקוק, בתוך: סד' דעת מקרא, ירושלים תשמ"ד (להלן: בולה).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג. בולה אינו רוצה להקדים את הנבואה הרבה לפני כיבוש נינווה. שכן הכתוב - "פִּעֵל בַּיַּמִּיכָם" מעיד כי עליית בבל אירעה שנים לא רבות לאחר הנבואה. השאלה היא כמה זמן לפני כיבוש נינווה נאמרה הנבואה.

ד. עוד מנסה בולה להוכיח מתוך רמזים בנבואה כי בשעת החזון כבר הייתה הרפורמה של יאשיהו עובדה קיימת. כן עולה מהביטוי החוזר ונשנה של "צדיק" שמובנו העם החוזר בתשובה "כי רשע מכתיר את הצדיק" (א', ד) "בבלע רשע צדיק ממנו" (א', יג) "וצדיק באמונתו יחיה" (ב', ד). גם הפסוק "על כן תפוג תורה" (א', ד) מתפרש על רקע החזרה בתשובה של העם בימי יאשיהו.

על כן קובע בולה את זמן הנבואה בראשית ימי הרפורמה של יאשיהו, קודם לעלייתה של בבל על בימת ההיסטוריה ככוח משמעותי לרשת את אשור.⁵

אם נקבל את הנחת בולה שהרפורמה של יאשיהו היא חלק מהמציאות הידועה בזמן הנבואה,⁶ אזי נשללת האפשרות להקדים את הנבואה לימי מנשה כדעת סדר עולם זוטא.

אך גם דעתו של בולה, הקובע את זמנה של הנבואה בימי יאשיהו, אינה מתקבלת על הדעת. שכן, כיצד ייתכן להסביר עמידה קשה ומתריסה של נביא העומד ומטיח כלפי מעלה, בשעה שתנועת הרפורמה נמצאת בעיצומה ובשיא כוחה?⁷ דומה כי גם בעל סד"ע, ובעקבותיו רד"ק וגם בולה, רצו להקדים ככל האפשר את תאריך החזון, מתוך הנחה, כי נביא, גדולתו בכך שהצליח לראות את העתיד הרחוק. השאלה הנשאלת היא, האם אין שכרם יוצא בהפסדם, שכן (בהמשך ננסה להוכיח), חלק ממשמעות הנבואה נעלם מעינינו אם אין אנו מבינים את המאחז ההיסטורי של החזיון. עיקר גדולתו של הנביא אינה בצפייתו את העתידות כשלעצמן.

הבנה כזאת של הנבואה חוטאת לעניין עצמו. עניינו של הנביא הוא בהבנת המציאות ההיסטורית ובפרשנות ההיסטוריוסופית דתית שהוא נותן על פי ה' למאורעות שבימיו, ברעיונות האידאים-דתיים והמוסריים שהוא מטיף אליהם ובהסתכלות כוללת על המציאות מתוך ראייה נבואית עמוקה ורוחנית. צפיית

⁵ במבוא לפירושו, עמ' 5-6.

⁶ אנו נקבל הנחה זו, לא משום הראיות שמביא בולה, אלא מסיבות אחרות להלן.

⁷ בולה הרגיש בדבר, וניסה לתרץ כי חבקוק ביקש לעורר בלב עמו את האמונה שבמקום עובדי אלילים עתיד הקבי"ה למלוך בעולמו. נימוק שכזה משמיט את הקרקע מתחת מפעלו הלאומי של יאשיהו, שחותרם הממלכתיות מבית דוד טבוע בו. ואין שורת הדין נוטה לקבל נימוק זה (עיי' מבואו לחבקוק, עמ' 6 למטה).

העתידי היא תוצאת לוואי של הנבואה, ולא עניינה המרכזי,⁸ לכן, לא מן הנמנע לאחר את הנבואה עד סמוך לעליית הכשדים.⁹

ולעצם העניין רוצים אנו לטעון, כי חזון חבקוק מהווה תגובה למות יאשיהו בקרב מגידו. ראשית, משום עצם המעמד - הנביא עומד לפני ה' ומתריס במלוא החריפות כלפי שמיא. מעמד שכזה נדיר הוא במקרא.¹⁰ הביטויים שבהם משתמש הנביא כלפי שמיא אינם כדוגמת אלו המופיעים במקומות אחרים. הקורא הרגיש שומע מבין השורות את התמוטטות עולמו האמוני של חבקוק. התורה תפוג, המשפט לא יצא אלא משפט מעוקל. כל העולם המוסרי והדתי חשך בעד עיני חבקוק, "אזעק אליך חמס", "רשע מכתיר את הצדיק", "למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו". הקודמים לחבקוק בתלונותיהם מניחים צדק ומשפט לפני הצגת תלונותיהם. תלונתם היא ספציפית על אירוע מסוים - לא על סדרי עולם. נימת דבריהם מתנצלת: "חלילה לך" "אל אלוהי הרוחות" "צדיק אתה ה'" וכיו"ב.

חבקוק פותח בזעקה ובהתרסה כלפי שמיא. דברי ההסתייגות מופיעים רק לקראת סוף תלונתו בפסוקים יב-יג. אין לנו אלא לומר, שהנביא מדבר מתוך שברון עמוק של המערכת כולה. התורה פגה, המשפט לא יצא, הרשע חוגג לו והזמן ממשיד לנוע. תחושות אלו מבטאות את עומק השבר. והנביא דורש תשובה - "על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור ואצפה לראות מה ידבר בי ומה אשיב על תוכחתי" (ב', א).

⁸ מובאת כאן עמדה כוללת על הנבואה, ויש מקום להאריך בה, להגן עליה, לעגן אותה בדברי קדמונינו ולהראות כיצד היא באה לידי ביטוי בפרשנות המקראית. ואין כאן המקום להרחיב.
⁹ בהמשך הדברים ננסה להראות שגם חיזוי נכון של תהליכים מספר שנים מועט לפני אירוע משמעותי, דורש ראייה נבואית.

¹⁰ מצינו אצל אברהם המתבטא "חללה לך הש'פט כל הארץ לא יעשה משפט" - בראשית י"ח, כה.

משה ואהרון אומרים לרבש"ע "אל אלהי הרוח'ת לכל בשר האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף" - במדבר ט"ז, כב.

יהושע מקטרג "אהה אדני ה' [אלוהים קרי] למה העברת העביר את העם הזה את הירדן לתת א'תנו ביד האמ'רי להאבידנו ולו הוואלנו ונשב בעבר הירדן" - יהושע ז', ז.

ירמיהו מבקר "אהה אדני ה' [אלוהים קרי] אכן השאת לעם הזה ולירושלם לאמור שלום יהיה לכם ונגעה חרב עד הנפש" - ירמיהו ד', י. ועוד מתבטא ירמיהו "צדיק אתה ה' כי אריב אליך

אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל ב'גדי בגד" - ירמיהו י"ב, א.
בתהילים פרק פ"ט ישנם ביטויים קשים במיוחד ועיין להלן בהערה 19.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דומני, שמעמד כזה מבקש מאחזי היסטורי שיתאים לעצמותו, ובגבולות הקיימים בין שקיעתה של אשור ל"זריחת" הכשדים, אין מתאים יותר מאשר מותו של יאשיהו. יום אשר מפסגת התקווה התהפך הגלגל לעומק החורבן, והנביא, בראייתו הנבואית החדה, יודע לפרש את משמעות המאורעות. מבין הוא, כי נקודה היסטורית זו היא תפנית, וממנה אין חזרה.

נמשיך ונטען ליתר פירוש, כי לא מן הנמנע לאחר את החזון בשלושה חודשים נוספים לאחר חזרת פרעה נכו, הדחתו של יהואחז, הגלייתו והמלכת יהויקים תחתיו. מבחינה זו משבר מות יאשיהו מתחיל ממותו ומסתיים בהדחת יהואחז, שאולי היה ממשיך בדרך אביו.¹¹

ד. לפירוש משא חבקוק על דבר התלונה (פרק א')

ניתן לחלק את התלונה לשלושה חלקים:

1. ב-ד תלונה ראשונה

2. ה-יא חזון הכשדים

3. יב-יז תלונה שנייה¹²

¹¹ י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ירושלים-ת"א, תשט"ו, כרך ג עמ' 363, קובע את זמן הנבואה הרבה יותר מאוחר. בתחילת מלכות נבוכדנאצר, 4 שנים לאחר מות יאשיהו, בשנה הרביעית למלכות יהויקים. מעניין לציין שבשנה זו גם ירמיהו כבר מתחיל לקרוא לכשדים בשם המפורש ולא להסתפק בביטוי הכללי "הגוי מצפון" המשמש אותו בפרקים הקודמים.

¹² בולה מחלק את התלונה באופן שונה:

א. ב-ד: תחילת התלונה.

ב. ה-יא: נבואה על הכשדים

ג. יב: צידוק הדין

ד. יג-יז: טענות חדשות.

קשה מאוד לקבל חלוקה זו הגורסת בפס' יב צידוק הדין. ולעצם העניין, להניח כי בפסוק יב מנסה חבקוק לצדק את הדין, פירושו להתעלם מלשון הפסוק הפותח במילה "הלא". ועיין להלן פירושו לפסוק.

הטענה שפס' יג-יז הם גיבוב טענות למה ומדוע לא מגיע לכשדים לשלוט, הופכת את תלונת הנביא לרדודה וחסרת משמעות. מה עוד, שלשונות הפסוקים לא מתאימים להסבר זה. הביטוי החוזר "על כן" קשה בהסברו של בולה.

דומני כי בגישה ספרותית נכונה המחדדת את הכתוב ומקשיבה לנאמר בו, הדברים מקבלים משמעויות עמוקות יותר, והמתח העצום הטמון בתלונה כולה נשמר עד לסופה ולא נשבר באמצעותה.

1. ב-ד: תלונה ראשונה

על פי הפירוש המקובל לפסוקים אלו, יקשה מדוע מקדים הנביא את תלונתו כלפי מעלה, בעוד ששומעיו עדיין אינם מבינים על מה הרעש, שהרי רק אחר כך, כשהנביא חוזה את עליית הכשדים, מובן לקורא או למאזין מדוע כה נרעש הנביא. אנו מציעים לקרוא את תלונת חבקוק על רקע מות יאשיהו והתמוטטות מפעלו הגדול. על כך זועק הנביא, ולכן אין צורך בשום הקדמה. הכול יודעים והכול שותפים לתחושות שהנביא מבטא. ולא עוד, אלא שבהקשר בו אנו רוצים להעמיד את הדברים מקבלים הפסוקים משמעות חדשה ומעניינת.

פסוק ב - עד אנה ה' שועתי ולא תשמע
אזעק אליך חמס ולא תושיע

ביטויים כה קשים כלפי מעלה מקבלים על רקע האירועים - מות יאשיהו והדחת יהואחז ע"י פרעה נכו - משמעות ממשית. כפי שכבר ציינו, הייתה זו נקודת מפנה מכריעה שמוטטה את כל התקוות מימי יאשיהו. זעקת חמס אל ה', טרוניה על אטימות מצדו, אלה מקבלים משמעות בעלת תוכן ברור ומובן.

פסוק ג - למה תראני און ועמל תביט
ושד וחמס לנגדי
ויהי ריב
ומדון ישא

הצלעות הראשונה והשנייה מקבילות. הביטויים "און ועמל", "שד וחמס" מובנים היטב על רקע המס הכבד שהטיל פרעה נכו על עם יהודה. קרוב לשער כי מס זה הוצע לפרעה ע"י יהויקים, וזה גבה אותו מעם הארץ נאמני דרכו של יאשיהו (והם אלו שהמליכו את יהואחז).¹³

הצלעות השלישית והרביעית גם הן מקבילות, והביטויים "ריב ומדון" מתאימים לשרשרת האירועים בין המלכתו של יהואחז ע"י עם הארץ על פני אחיו יהויקים, לבין הדחתו של הראשון לטובתו של השני, כאשר כל אחד מהם מייצג זרם אחר ותפיסת עולם שונה.

פסוק ד - על כן תפוג תורה
ולא יצא לנצח משפט
כי רשע מכתיר את הצדיק

¹³ ש' זמירין, יאשיהו ותקופתו, ירושלים תשי"ב, עמ' 73, מוכיח כי יהויקים נידב את המס לפרעה על מנת לעלות לשלטון, מתוך מגמה פרו-מצרית, ושילם את המס ע"י עם הארץ. ועיין עוד במל"ב כ"ג, לד-לה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

על כן יצא משפט מעקל

"תפוג תורה", פירושו, אותה התורה שביססה את עצמה בתוך העם בעיקבות הרפורמה של יאשיהו - תפוג. הרקע של התמוטטות מפעלו של יאשיהו, הוא הנותן את מלוא המשמעות ללשון "תפוג תורה".¹⁴

"לא יצא לנצח משפט", פירושו, על רקע הצדק החברתי שיאשיהו השכיל לבנות, ושעליו למדים אנו מדברים שמטיח ירמיהו כלפי יהויקים "אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב..." (ירמיה כ"ב, טו-טז)

וכאן יש להדגיש את מילות היחס שבפסוק¹⁵: בשתי הצלעות הראשונות, בא תיאור מצב שהוא תוצאה ("על כן") של האירועים המוזכרים בפסוק הקודם - ריב, מדון, שוד, חמס, אוון ועמל והוא גם סיבה למצב המתואר בצלע השלישית בפסוק. לצלע זו מקדימים את מילת היחס "כי" במובן של סיבה. "רשע מכתיר את הצדיק" - צדיק פירושו יאשיהו. "רשע" הוא פרעה. "מכתיר" במשמעות של מכתר או מכרית או רודף¹⁶ הסבר הפסוק הוא - פרעה מכרית את יאשיהו. פירוש מוצע זה שונה מהפירוש המקובל שצדיק הכונה לעם ישראל, ורשע הוא איזשהו רשע כללי.

ושבו חוזר הפסוק לתאר את התוצאות הכואבות של האירועים "על כן יצא משפט מעקל", כתיאור ספציפי של תוצאות המשבר עם מות יאשיהו, התמוטטות המערכת המשפטית והשלטונית שצדק ומשפט נר לרגליה.

נקודת הכובד בפסוק היא הצלע המתארת את שקרה - רשע מכתיר צדיק ומשפט מעוקל. תלונתו הראשונה של חבקוק נסבה על המצב החדש שנוצר באופן פתאומי בחודשים הקצרים לפני הנבואה. אירוע רדף אירוע ממות יאשיהו דרך המלכת יהואחז והדחתו. ולבסוף המלכת יהויקים הפרו-מצרי. כל אלו משמעות ברורה להם בעיני הנביא - העתיד הרוחני הירוד של ממלכת יהודה.

¹⁴ יש להעיר כי אין בתקבולת כדי לחייב פרשנות דומה לגמרי בשתי הצלעות ויש לכך דוגמות רבות במקרא.

¹⁵ רגילים לפרש את הפסוק הזה, לא על רקע יאשיהו ומותו, אלא על רקע עליית הכשדים שהיא הפוגעת בצדק האלוהי. פירוש זה שאנו מעלים, משנה את נקודת המבט כפי שיוסבר להלן. ודומני שהוא מתיישב יפה עם לשון הפסוק, שכן לפי הפירוש המקובל מעבר לכלליות הדברים והחזרות, יש לכאורה התעלמות ממילות היחס שבין הצלעות השונות. "על כן... כי... על כן...".

¹⁶ לכן מבחינת ההוכחות לנכונות שיטתנו אני מחשיב פירוש זה כמרכזי. המפרשים הקלסיים רובם מפרשים במשמעות של מכתר. בולה מפרש כתרגומו "מסלעמין" לשון הכרתה. ולראיה מביא הוא את הפסוק ממשלי י"ד, יח, "וערומים יכריתו דעת". פירוש אחר שמביא בולה, מלשון רודפים, ולראיה הפסוק משופטים כ', מג, "כתרו את בנימן הרדיפהו".

2. ה-יא: חזון עליית הכשדים

לדעת המקדימים את הנבואה לימי מנשה, בפסוקים אלו חוזה הנביא את הרחוקות. דעתם אינה מקובלת עלינו. בעוד אשור שולטת בכיפה, ובארץ ישראל בפרט, ניבא חבקוק לעליית הכשדים? דומה, כי נביא שהיה ניבא לנפילת האשורים בתקופת מנשה, גם לו היה מוסיף דברים על הכשדים שיבואו תחתיהם, היה גורם לשמחה בלב שומעיו. שכן האשורים היו שנואים על יושבי הארץ, ואלו ייחלו לנפילתם ולנקמת ה' בהם. עליית הכשדים לא הייתה גוררת תגובה כל כך קשה. עוד יש להוסיף ולהקשות מהנביאים המקבילים: נחום שר שיר הלל לנפילת אשור, ואין הוא לוקח בחשבון את עליית הכשדים. צפניה, שמקובל לייחס את נבואתו לימים שלפני הרפורמה, ניבא גם הוא לנפילת אשור ולא מזכיר ולו ברמז את האסון הממשמש ובא מהכשדים, אלא כאיום כללי על יהודה אם לא יתקנו מעשיהם. ירמיהו, שניבא משנת שלוש-עשרה ליאשיהו, מדבר רבות על גוי מצפון, אך אין הוא מזכיר את הכשדים כאפשרות ממשית אלא בשנה הרביעית למלכות יהויקים.¹⁷

פרעה נכו, בדרכו לקרב על חרן, שנכבשה על ידי הכשדים והמדיים, במטרה להצילה מידם כעזרה לאשור, עובר בארץ ישראל והורג את יאשיהו.¹⁸ כל זה קורה בשנת עשרים ושתיים לפני החורבן (609 לפנה"ס). תוצאות הקרב בין מצרים ואשור לבין הכשדים והמדיים הן שקולות. נבופלאסר מצליח להחזיק את חרן בקושי, ורק בשנת 11 לפני החורבן (605 לפנה"ס), בקרב כרכמיש לאחר עליית נבוכדנצאר לשלטון בבל, ברור ומובן לכול שאשור חדלה להתקיים כמעצמה. עד לאותו תאריך עדיין מתנהל קרב קשה ושקול בין הענק האשורי והמצרים הבאים לעזרתו לבין הכשדים והמדיים. העובדה שמצרים תולים את תוחלתם באשור, מוכיחה בעליל שהאשורים לא נס לחם גם בקרב על חרן שבגללו נהרג יאשיהו. לו בדקנו את מאזן הכוחות בין בבל לאשור בשנת 22 לפני החורבן, היינו מגלים לפחות שוויון כוחות. אנו, שנסתכלים מנקודת מבט לאחור, ברור לנו התהליך של

¹⁷ לכן, גם דבריו של בולה, להקדים את חזון הכשדים לימי הרפורמה בעוד יאשיהו חי, נראים קשים, לא משום שאין ביכולתו של הנביא לראות את המאורעות ממרחק רב של זמן, שכן גם בנקודה ההיסטורית שאנו מייחסים לחזון חבקוק, תיאור כה חי ובהיר של עליית הכשדים הוא בגדר ראיית העתיד מעבר ליכולת אנושית רגילה. על כן ראוי לפרט את הרקע ההיסטורי המדויק, וההשלכות שלו על חזון הכשדים של חבקוק.

¹⁸ לשאלה מדוע הורג פרעה את יאשיהו, ועוד יותר - מדוע יצא יאשיהו נגד פרעה, יש להרחיב את היריעה. נסתפק רק ונאמר כי יאשיהו פחד מפני הצלחה מצרית-אשורית שמשמעותה מן הסתם שעבוד יהודה למצרים, עפ"י הסכם חלוקה בין אשור למצרים. פרעה לא יכול להרשות לעצמו עיכוב בדרכו צפונה, והעמדה האסטרטגית הטובה של יאשיהו, קרי - מגידו, דרשה ממנו תגובה מהירה. ולהרחבה עיין בספרו של זמירין, לעיל הערה 13, עמ' 98-102.

הידרדרות המעצמה האשורית. אלו שחיו בתקופה האשורית וחשו על בשרם את עצמתה, קשה היה להם להבחין במגמת הכרסום בכוחה. לדידם אשור היא נצחית ובלתי ניתנת לערעור. הנביאים צריכים היו להשקיע מאמץ רב בשכנוע כדי להחדיר את המסר שסופה של זו לבוא. בשנה של קרב חרן מצליחים האשורים, על אף נסיגותיהם הקודמות, להחזיק מעמד יפה בקו הפרת. אם השכלנו להפנים נכונה את נקודת מבטו של אותו הדור, נבין עד כמה חזון הכשדים של חבקוק הוא חדשני ומשמעותי. נכון, אשור נחלשה ונאלצה לסגת, אבל היא עדיין האימפריה במלוא מובן המילה. הכשדים אינם אלא מטרד זמני שעוד מעט קט יסוף מן העולם. על רקע זה חוזה הנביא התגברות של בבל על אשור, וניצחון של זו הראשונה עד כדי ירושת מקומה ההיסטורי כאימפריית-על. וזאת, בנוסף למהלכי פרעה נכו או בעקבותיהם ותוצאותיהם הטראגיות ליהודה. הנביא השכיל לחדור לתוככי המהלכים ההיסטוריים, להבין את מות יאשיהו כמפנה מכריע ביהודה ובמרחב הפוליטי. המצב הקודם, שבו אין כוחה של אשור מספיק כדי לשלוט על המקומות הרחוקים כגון א"י, חלף עבר מן העולם. מלחמות אשור-מצרים בבל-מדי יוכרעו בקרוב, ובבל תירש את מקומה של אשור.

הנביא דן באירועים גם מנקודת מבט נוספת: שלטון אימפריאלי של ממלכה רשעה הוא בעיה תאולוגית. שכן, בעולם העתיק ניצחון של עם פירושו עליונות האל העומד לימין אומה זו, פירושו מלכות הרשע על פני מלכות הצדק של ריבונו של עולם. בעיות אלו הטרידו את הנביאים בתקופה האשורית. אלא שתופעת האימפריאליזם הייתה חדשה ורשעות כמו זו של אשור לא הייתה מוכרת לפני כן. עם היחלשותה של זו, נוצל המצב ע"י יהודה, כמו גם ע"י ממלכות אחרות, לשיקום עצמי, מדיני ודתי. מלכות הצדק חזרה לעולם ואלוהי ישראל חזר להנהיג את עמו. מות יאשיהו שבר אידאות אלו בפתאומיות ללא הכנה מוקדמת. הנביא הבין שמכה חזקה זו משמעותה עמוקה. משמעותה המשך המגמה של עליית גוי חדש - הכשדים. מות יאשיהו פירושו קו פרשת מים היסטורית שממנה ישנה ירידה תלולה לתהום הכשדית החומסת וההורסת. "מגמת פניהם קדימה" ודבר לא יעמוד בדרכו. הנביא מבין גם את המשמעות התאולוגית: "זו כחו לאלהו".

חזון הכשדים נישא ע"י הנביא מתוך הבנה עמוקה של המציאות, על תהליכי הגיאוגרפיה-פוליטיים במרחב, ועל תהפוכותיה בא"י וביהודה. נפילת יאשיהו הבהירה לחבקוק את משמעותם של מאבקי הכוח בצפון. ואלו הוהברו לנביא על כל עומק אסונם: סופם של מפעלי יאשיהו, עליית מלכות הרשעה והתחזקות האלילות. על ההיבט המקומי הפנימי זעק חבקוק בחלקה הראשון של התלונה. על משמעות האסון בהיבט הבינלאומי בעקבות עליית הכשדים זועק חבקוק בחלק השלישי של התלונה, לאחר שהבהיר ופירש את שאינו ברור מאליו, קרי - עליית הכשדים.

3. יב-יז: תלונה שנייה

בפסוקים יב-יג עולות שתי שאלות פרשניות: הראשונה, למי מתייחס הביטוי "ה' אלהי קדשי לא נמות"? הקושי השני הוא למי מתייחסים הביטויים "למשפט שמתו... להוכיח יסדתו. טהור עינים... והביט אל עמל לא תוכל"? לגבי הקושי הראשון רגילים בדרך כלל לפרש "לא נמות" ביחס לקב"ה (רש"י, רד"ק, ר"י אברבנאל, מלבי"ם ועוד). "לא נמות" הוא תיקון סופרים ולשון נקייה ל"לא תמות". יש המפרשים את הביטוי ביחס לישראל, כהבעת תקווה של הנביא שלא נמות מפני הכשדים (מהר"י קרא, ראבי"ע ורד"ק).

לגבי הקושי השני מקובל לפרש שהביטוי "ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו" מכוון לכשדים. הרעיון המובע כאן הוא הרעיון שישעיהו כבר ניסח ביחס לאשור "הוי אשור שבת אפי" (ישעיה י, ה). "טהור עינים... והביט אל עמל... למה תביט... תחריש..." כל אילו מיוחסים בדרך כלל לקב"ה. "בבלע רשע צדיק ממנו" הרשע הוא הכשדי, והצדיק הוא ישראל. זהו הפירוש המקובל.

אנו ננסה לפרש פסוקים אלו אחרת, בגלל שתי סיבות עיקריות: ראשית, בהקשר של הניתוח הספרותי, המוטו המרכזי לאורך כל הפרק הוא תלונת הנביא, המתח של התלונה צריך להישמר עד סופה. רק לאחר מכן בפרק ב' נידונה תשובת ה'. לכן הפירוש שהנביא בתוך תלונתו מצדיק את הדין בכך שהכשדי הוא שבת אפו של ה', משמעותו הפלת כל המתח שבתלונה. מה עוד שבתשובת ה' לא מופיע שום טיעון דומה.

הסיבה השנייה להעדיף פירוש אלטרנטיבי היא האפשרות לקונקרטיזציה של הביטויים המופיעים בפסוקים אלו. זאת על רקע המאחז ההיסטורי שעליו אנו דנים.

על פי פירושנו נעדיף לייחס את הביטוי "לא נמות" ביחס לקב"ה (קרי תיקון סופרים ל"לא תמות"). תפיסה זו מתאימה למתח הספרותי שבתלונה, ולעוצמתה לאורך כל הפרק.

"ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו" מתייחס ליאשיהו על כל מפעל הצדק שלו ("אביך הלוא... ועשה משפט וצדקה... דן דין עני ואביון...") ירמיה כ"ב, טו-טז). "טהור עינים מראות רע" חוזר לדבר על ה'¹⁹ שהוא מחריש "בבלע רשע צדיק

¹⁹ קריאה בפרק פ"ט בתהילים משאירה רושם דומה לתלונת חבקוק, ויש מקום לשער שגם פרק זה נכתב אולי על רקע דומה. ההטחה כלפי שמיא, והטיעון על הפרת הברית בין ה' ובין בית דוד, יכולים להתאים למות יאשיהו. עוד יותר משכנע לזהות את המאחז ההיסטורי של המזמור לימי מות יאשיהו, הביטויים "השֶׁבֶת מְטָהְרוּ", "שֶׁסָּהוּ כָּל עֲבָרֵי דָרְךָ" "לא הקמתו

ממנו". הרשע הוא פרעה נכו והצדיק ממנו הוא יאשיהו. בבלע פרעה את יאשיהו. ראינו אם כן כיצד על רקע המאחז ההיסטורי מקבלים גם פסוקים אלו אופי ממשי וקונקרטי.

בפסוקים יב-יג חוזר הנביא לתלונתו על המאורעות בארץ ישראל. לאחר מכן בפסוקים יד-יז בעקבות חזון הכשדים יכולה תלונתו להתייחס למשמעות עליית הכשדים. עליית הכשדים משמעותה כפולה בתלונת חבקוק: ראשית, מלכות רשע שולטת בעולם תחת מלכות הצדק, "להרג גוים לא יחמול". ושנית, עליית אימפריה והתחזקותה על בימת ההיסטוריה, בעיני הקדמונים, פירושה הוכחה לעליונות אלוהי אותו העם. גם על כך מתלונן הנביא: "על כן ישמח ויגיל. על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בָּהֶמָה שֶׁמֶן חִלְקוּ וּמֵאֲכָלוּ בְּרָאָה" נקודות אלו באו לידי ביטוי כבר בחזון הכשדים (מלכות הרשע - "אים ונורא הוא... כנשר חש לאכול פֶּלֶה לחמס יבוא". שלטון אלוהיו - "זו כחו לאלהו") מכל מקום כאן חזר הנביא לפתח נקודות אלו.

צריך עוד לציין כי בחלק זה של התלונה באים לידי ביטוי שני הלכי רוח אפשריים אצל העם בכלל ואצל היחיד בפרט, ולשניהם נותן הנביא ביטוי. הראשון הוא: ה' משגיח על העולם ורואה כל מעשה הנעשה תחת השמש. על פי הלך רוח זה מתלונן הנביא: "טהור עינים מראות רע והביט אל עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו". והלך רוח שני מרגיש הסתר פנים ומקריות שבעקבותיה "אדם כדגי הים". ועל כך מתלונן הנביא שניצחונם של האלילים מובטח.

ה. היבטים נוספים

מתוך מבט כללי על ספר חבקוק, ניתן להגדיר את חזון הכשדים (א', ה-יא) ואת תשובת ה' (ב', ד-ז) כנבואות במובן הפשוט של המילה. הנביא אומר את דבר ה' - מה יהיה לעתיד לבוא, ומה תשובת ה'. שאר חלקי הספר (תלונתו הראשונה של חבקוק: א', ד-ז; תלונתו השנייה של חבקוק: א', יב-יז; מחרוזת משלי ההווי של העמים: ב', ה-כ; ותפילת חבקוק: ג') הם דברים הנאמרים ע"י הנביא לא במובן הפשוט של נבואה. הנביא מתלונן, הנביא מצטט שירת עמים, הנביא מתפלל אל ה'. כמובן גם חלקים אלו נאמרים ברוח ה' - רוח הנבואה הכוללת השורה על הנביא.

במלחמה" תומכים השערה זו. הביטוי "השבת מטהרו" בתהילים, מכוון כלפי המלך ויכול הוא להוות סמך מעניין לפרש את הביטוי "טהור עינים" בפסוקנו בחבקוק לא על ה' אלא כמתייחס ליאשיהו, כהמשך לצלע הראשונה - "ה' למשפט שמתו" המתייחסת אליו.

אלא שדומה כי יש מקום להציע הבחנה מיוחדת לגבי צורת כתיבת הספר כולו. בדרך כלל רגילים אנו שהנביא אומר את נבואותיו לפני ציבור. כך בתוכחות כלפי העם או המלך, וכך במשאות על הגויים ובחזיונות אחרית הימים. השאלה היא אם גם ספר חבקוק עומד בקריטריון זה.

ונראה, כי בגלל אופיו המיוחד, קרי דו-שיח בין הנביא לבין בוראו, הספר נכתב ע"י חבקוק לפני שנאמר בציבור אם בכלל. פסוק ב בפרק ב' "כְּתַב חִזּוֹן וּבֹאֵר עַל הַלְחוֹת לְמַעַן יִרוֹץ קוֹרֵא בוֹ" מעיד לכאורה על כך שחבקוק כתב את ספרו בנבואה ללא קשר לאמירתו שבעל פה. ניתן לצעוד צעד נוסף ולומר, שחבקוק, בנוסף לנבואתו לדורו אף הוציא את דבריו מהקשרם המצומצם לזמנו אל נבואה שנצרכה לדורות, והכניסם אל הסוגיה הכללית של בעיית הגמול ושאלת השגחת ה' בעולמו בכלל.

חבקוק, אם כן, כתב ספר על הנהגת ה' בעולם ועל השגחתו. חידושו של הספר הוא בכך, שהדיון נסוב על הגמול במישור הבינלאומי ולא רק במישור האישי. הספר עוסק בשאלת הנהגת ה' בעולם על רקע אימפריאליזם חייתי, מלכות רשע וניצחון האלילות.

חבקוק אינו משתמש במטבע של ישעיהו "הוי אשור שבט אפי". חבקוק, על רקע תקופתו, מעמיק לחקור ומנסה לחדור לתוככי ההנהגה האלוהית בהיסטוריה של הלאומים. חבקוק מבטא את השבר הגדול לאחר שאפסו התקוות האחרונות בממלכת יהודה. על רקע הדברים הללו דומני שיובן מדוע לא מציין חבקוק בכותרת ספרו את תאריך הנבואה, שכן מעוניין הוא לנתק אותה מהקשרה הספציפי ולהרחיבה לקשר הכללי התאולוגי. לכן, על אף כול מה שאמרנו לגבי זיהוי זמנו של הספר, עלינו לשוב ולקרוא את ספר חבקוק כספר שמעל למאורעות הזמן והמקום, כספר שמנסה לענות על הנהגת ה' בהיסטוריה העולמית.

